

Валентина Іванівна Доротюк,

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач відділу профільного навчання
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ

ORCID ID 0000-0002-4485-3991

УДК 303.4:37:048.58

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ З МЕТОЮ ДОПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація.

У статті проаналізовано проблеми сучасного суспільства, які могла б розв'язати освіта за наявності чітких задач від держави, як замовника на формування особистості учня, підготовку його до професійної та особистісної самореалізації. Розроблено структуру допрофесійної підготовки, обґрунтовано її етапи, науковий супровід і методичне забезпечення. Проаналізовано наявність організаційно-педагогічних умов для забезпечення допрофесійної підготовки, створення розвивального середовища та необхідність у кваліфікованих педагогічних кадрах.

Ключові слова: допрофесійна підготовка; структура допрофесійної підготовки; професія; діагностика; методики.

Освіта на сьогодні має завдання надавати освітні послуги та забезпечувати виховання учнів відповідно до їхніх природних здібностей, можливостей і професійних намірів, що мають сформуватися в період перебування у ЗЗСО. Так, Г. Сковорода писав: «З різними життєвими нахилами і життєвий шлях різний» [1, с. 105]. З огляду на це, постає наступне завдання, а точніше питання: «Хто і як має забезпечити процес визначення природних здібностей, можливостей та перехід їх у професійні наміри?» На переконання В. Кременя: «Освіта має формувати в дитини сучасну систему цінностей, орієнтація на які надасть можливість людині максимально самореалізуватися...» [2, с. 346]. У класичній середній освіті відсутня така програма і, не дивлячись на те, що в кожного вчителя-предметника в планах можна побачити вислів «використовуючи індивідуальний підхід», насправді це лише вислів. Учителі не мають реального інструментарію для наукового визначення відмінностей між учнями, а індивідуальність визначають як відмінності в їхній поведінці, які (відмінності) жодним чином не стосуються сприйняття освітнього матеріалу, а тим паче підвищення ефективності викладання.

Постає необхідність створення концепції індивідуального розвитку учня та його професійної орієнтації в умовах сучасної середньої освіти, адже кожний учень у майбутньому стане спеціалістом і, тим кращим спеціалістом, чим ближче буде обрана професія до його природного покликання. Так, Л. Божо-

вич зазначає: «учні старшої ланки ЗЗСО – це люди, спрямовані в майбутнє і все сьогодинське, зокрема й освіта, виступає для них у світлі цієї головної спрямованості їх особи. Вибір подальшого життєвого шляху, самовизначення стає для них мотиваційним центром, що визначає їхню діяльність, поведінку та відношення до оточуючого» [3, с. 45]. У старшій школі освіта має закінчуватися професійним свідомим самовизначенням, тому актуальною темою є розробка науково-методичного забезпечення допрофесійної підготовки учнів старшої школи. Необхідно створювати програму підготовки кадрів.

Допрофесійна підготовка є аналогом довшівської. Структурно це виглядає так: учні старшої школи вже пройшли допрофільну діагностику, за допомогою якої вони були розподілені за класами відповідних профілів, а в старшій школі проходять допрофесійну підготовку теоретичну, психологічну та практичну. Після цього вони вступають до закладу вищої освіти (ЗВО) для отримання певної професії, що в майбутньому буде забезпечувати їхні матеріальні потреби та стане частиною власного життя. Крок відповідальний, якщо він буде невірний, то втрати моральні та матеріальні понесе людина й держава. Отже, школа має забезпечити позитивний результат, а саме – свідомий, морально зрілий, відповідно до власної природи, вибору професії.

Експеримент показав, що потенційно можливість декількох професійних виборів корелюється із загаль-

ною освіченістю учня, рівнем і різноспрямованістю інтелекту та розвиненою творчою увагою, розумовою дисципліною, володінням мовами, знанням класичної літератури, мистецтва, музики. У випадку зменшення цього набору зростає обмеження в професійному виборі до одного-двох. Коли учень має невисокий рівень інтелекту, то спрогнозувати чи рекомендувати йому будь-яку професію неможливо, адже наявний діагностичний інструментарій непристосовано до таких умов. Діагностика здібностей працює в тому випадку, якщо ці здібності існують та виражені через знання та вміння та досягнення.

Щодо свідомого вибору, як показав експеримент з визначення учнями старшої школи бажаної професії та пов'язаних з нею видах діяльності, життєвих перспектив і досягнень, повертаємося до першого висновку про те, що учні не володіють знаннями про професії, вони є «*tabula rasa*» в цьому питанні. У них відсутня інформація про те, як спеціальність, яку вони отримали у ЗВО, має перейти у професійну діяльність; що таке професійні обов'язки, робочий день, план, відповідальність за виконувану роботу, професійна кар'єра як частина життя. Професійний складник життя – це для них закрита країна, напевно про Марс вони знають більше. З метою об'єктивності потрібно сказати, що в цьому дослідженні брали участь учні гімназії, серед яких не було жодного з високим або вище середнього рівнем інтелекту.

Експеримент підтвердив, відповідно до попередніх висновків, що учні побоюються майбутнього життя, відчувають ностальгію за дитинством, їм не вистачає батьківського «обожнювання», вони уникають відповідальності за себе і за світ, не бачать змінюватися чи будувати, не бачать власного майбутнього. Швидше за все, незнання породжує страх. Ідеться про проектування кар'єри, коли світ професій для учнів – біла чи чорна суцільна хмара. Учні старшої школи сприймають майбутню професію як можливість не залежати від батьків морально. Стати вільним не в матеріальному плані, а більш самостійним у власних діях. У цілому, якщо є прагнення до отримання професії, то основним мотивом його є бажання позбавитися батьківського контролю.

Учасники експерименту не усвідомлювали важливості власного вибору, відповіді на питання класичних тестів були одноманітні, про професії відсутні навіть поверхові знання.

Так, Е. Симонян стверджує, що «учні старшої школи, прогнозуючи власне майбутнє, методам реалізації професійних планів приділяють мало уваги» [4, с. 79].

Для виправлення ситуації, що сформувалася у сфері середньої освіти, було розроблено модель системи допрофесійної підготовки учнів старшої школи та створено науково-методичне забезпечення процесу цієї підготовки.

Розроблено програму освітнього курсу, яку було підготовлено відповідно до теми дослідження та технічного завдання. Програма має забезпечити учням можливість вибору майбутньої професії. Перед її

складанням було проведено науковий експеримент у містах (Київ, Херсон) та області. Експеримент мав виявити стан професійної грамотності, проблеми, що існують і побажання батьків, учителів й учнів. Ніхто, окрім наших науковців, не займався цим питанням і воно нікого не цікавить. Попри розрекламовану профорієнтацію, під час анкетування вчителів та адміністрації на запитання: «Що таке профільна освіта та які функції виконує профільна школа?», не збіглося жодної відповіді. Таким чином, можна констатувати, що відсутнє загальне визначення та єдина думка, а це означає, що відсутня єдина мета, адже люди не відносять, що роблять. В освітніх колах звучать пропозиції викладати фінансову грамотність та інші курси, але ніхто не пропонує викладати професійну грамотність, тоді, як професійна діяльність присутня в житті кожної людини. Вона впливає на задоволеність життям. Ще Томас Харлей (Харлі, британський політик XVIII ст.) писав: «благословенний той, хто знайшов заняття до душі. Не просить Бога про більше».

Необхідно звернути увагу на деякі протиріччя в знаходженні професії, відповідної до природи учня, а саме: щоб визначити професійні переваги, має бути присутня навченість, а коли присутня навченість, то важко розрізнити, де навченість, а де природні здібності. Можна навести такий приклад: у процесі вивчення структури інтелекту в школі з математичними класами більшість учнів (звичайна школа) показала інтелект вище середнього та розвинений математичний складник інтелекту. Однак навряд учні (а це три класи) в районному місті мали природні математичні здібності. «У сучасних умовах є очевидним, що смислом і основним показником прогресу людства треба вважати розвиток кожної окремої людини на основі її здібностей» – пише В. Кремень [5, с. 538].

Отже, це є проблемою, оскільки учень, який здобуває професію не за природою, а за навченістю, швидко вичерпає себе, що призведе зміни професії в зрілому віці, а це є трагедією для особистості. Одна справа, якщо змінити професію змушують зовнішні обставини, що є об'єктивними (ринок праці, закриття підприємства, переїзд в інше місто), а зовсім інша – коли зміну професії здійснюють через нереалізованість, а точніше – через професійну непридатність. У такому випадку зміна професії супроводжується стресом, який негативно впливає на самопочуття та самооцінювання людини. Враховуючи таке складне завдання, нам потрібно було знайти базову систему для дослідження, що була б об'єктивною, де б учень сам міг обирати не лише вид діяльності, а й міг мати якості, що відповідають обраній професії.

Таку систему професійного визначення створив Є. Клімов. Вона є універсальною в тому, що будь-яка професія вимагає від людини відповідних психологічних якостей. Так, Є. Клімов створив систему, в якій ці якості згруповані в типи і корелюють з професією. Послідовність її така: професійні вподобання людини (яка їх визначає сама, відповідно до власної природи) – визначення психологічного типу (оскільки «людина –

художній образ» не лише стосується до професії, а й детермінує поведінку загалом). Відповідно до типу пропонуються професії, далі даються характеристики професій, вимоги до людини, яка бажає її обрати, та надається перелік якостей та вмінь, що необхідно формувати та розвивати під час допрофесійної підготовки в школі. Тому Є. Клімов пропонує практичні заняття, під час виконання яких учень зможе детально вивчити, проаналізувати та визначити умови діяльності в майбутній професії, що дає йому змогу співвіднести власні можливості та право обґрунтованого вибору. Під час використання цієї системи дотримується принцип добровільності, достовірності, науковості. Система має практичний блок. Нами розроблено професійний щоденник для учнів і низку власних творчих проєктів, які допоможуть чітко уявляти майбутнє та сміливо і впевнено вступати в доросле життя.

Доповнює професійний вибір розробки Я. Голанда – тест на визначення типу особистості у зв'язку з вибором людиною відповідного професійного середовища, а також визначення того, що буде для неї природним, де почуватиметься «як риба в воді». Цей тест передбачає той самий принцип: учень добровільно відповідає на запитання опитувальника, а в результаті отримує відповідь про те професійне середовище, які рекомендує експерт відповідно до результатів. Результати діагностування за Є. Клімовим завжди співпадають з Я. Голандом.

Ефективним для дослідження професійної спрямованості у старшій школі є тест Р. Амтхауера, що інтегрує структуру інтелекту в майбутню професію. Однак це тест для тих, у кого все гаразд з інтелектом, тому ми використовуємо тести Я. Голанда та Є. Клімова.

За час проведених досліджень, на жаль, ми не зустрічали явну обдарованість, талант чи геніальність. Пояснення цьому відсутні, можливо ці категорії трансформувалися в що-небудь інше, чому немає наукового визначення.

Таким чином, за освітньої діяльності з учнями нами було застосовано різний діагностичний інструментарій та отримано цікаві поточні результати.

1. Учні з різними природними нахилами відрізняються навіть перевагою у виборі кольорів: для математиків основний колір – синій, для біологів – фіолетовий, для філологів – жовтий.

2. У сучасних учнів старшої школи творчість підмінена фантазією, творча фантазія є заміщенням інтелекту (освіченості).

3. Виявлено таку закономірність: під час діагностування типів акцентуації за Леонгардом–Шмішеком отримуємо вражаючий результат: школа, тобто директор, учителі та більшість учнів мають однакову акцентуацію (перший висновок – можливо, директор підбирає вчителів собі подібних), але це означає, що учень у період перебування в однорідному середовищі людей схожого типу, має в школі пристосування лише до середовища, що звужує його комунікативні можливості в майбутньому.

4. Ще один висновок є досить цікавим: у деяких школах, наприклад, мовних, в учнів переважно відсутні природні нахили до того профілю, за яким спеціалізується школа.

5. Серед учнів і вчителів відсутнє визначення та зрозуміле пояснення гуманітарної спрямованості. Його трактують як того, хто не може успішно засвоїти курси точних і природничих наук або як учня, який мало що знає конкретно, але гарно фантазує та красиво говорить.

Педагогіка має тему для пояснення результатів наших досліджень у майбутньому, тому пропонуємо дотримуватися таких рекомендацій:

1) учителі та психологи мають приділяти достатньо часу для забезпечення допрофесійної психологічної підготовки учнів;

2) керівникам шкіл бажано контролювати відповідність створення профільних напрямів за природними нахилами учнів;

3) школам ввести курс «Допрофесійна підготовка учнів старшої школи».

Звісно, все розвивається та змінюється. Таким чином, на зміну невизначеній профорієнтації прийшла допрофесійна підготовка, що надає можливість спеціальним освітнім курсом забезпечити учням правильний професійний вибір і визначити джерела та методи для цього.

Використані літературні джерела

1. Сковорода Г. С. Твори у двох томах / Г. С. Сковорода. – Київ : Обереги, 2005. – 528 с.
2. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В. Г. Кремень. – Київ : Педагогічна думка, 2009. – 520 с.
3. Божович Л. І. Проблема розвитку мотиваційної сфери дитини. Хрестоматія з психології / Л. І. Божович. – М. : Просвещение, 1977.
4. Симанюк Е. Е. Психологія професійно-обумовлених криз / Е. Е. Симанюк. – М. : Видавничий дім РАО, 2004. – 320 с.
5. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї / В. Г. Кремень. – Київ : Грамота, 2010. – 576 с.

References

1. Skovoroda, G. S. (2005). *Tvori u dvoh tomah* [Pan fry two volumes]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Kremen, V. G. (2009). *Filosofiya lyudinotsentrizmu v strategiyah osvItnogo prostoru* [Philosophy of People-Centrism in Strategies to the Wide Space]. Kyiv [in Ukrainian].
3. Bozhovich, L. I. (1977). *Problema rozvitu motivatsiyanoi sferi ditini. Hrestomatiya z psihologiyi* [The problem of the development of motivation in the sphere]. Moscow [in Russian].
4. Simanyuk, E. E. (2004). *Psihologiya profesiyno-obumovlenih kriz* [Psychology of professo-crippling crises]. Moscow [in Russian].
5. Kremen, V. G. (2010). *Filosofiya natsionalnoi ideyi* [Philosophy of National ID]. Kyiv [in Ukrainian].

Dorotyuk V. Studying the Personality of the Pupils in Pre-vocational Education.

Summary.

The article analyzes the problems of modern society, which could be solved by education in the presence of clear tasks from the state as a customer for the formation of the pupils' personality, their preparation for professional and personal self-realization. On the basis of author's research, a psychological portrait of a senior pupil is formed to help the teacher find new methods of teaching and upbringing, in accordance with the pupil's learning capabilities, which will make the learning process more effective and ensure the quality of pre-professional education at an educational institution. The structure of pre-professional education is developed, its stages, scientific support and methodical support are substantiated. The author proposed: description of the structure, technology of its use, both holistic and modular, depending on the pedagogical request of the user, as well as objective, scientifically grounded methods for diagnosing the level of psychological maturity, moral values and readiness for the conscious receipt of a profession. The author analyzes the availability of organizational and pedagogical conditions for providing pre-professional education, creation of a developing environment and the need for qualified pedagogical personnel.

The psychological and pedagogical principles of studying the pupil's personality for the purpose of pro-

fessional orientation and pre-professional education are considered. The forms of work with pupils on pre-professional training is described, since this term is first used in pedagogical practice, and the subject that we are investigating is something that has not been studied before.

Key words: pre-professional education; structure of pre-professional education; profession; diagnostics; methodology.

Доротюк В. И. Исследование личности учащегося с целью допрофессиональной подготовки.

Аннотация.

В статье проанализированы проблемы современного общества, могла бы решить образование при наличии четких задач от государства, как заказчика на формирование личности ученика, подготовку его к профессиональной и личностной самореализации. Разработана структура допрофессиональной подготовки, обоснованно ее этапы, научное сопровождение и методическое обеспечение. Проанализированы наличие организационно-педагогических условий для обеспечения допрофессиональной подготовки, создание развивающей среды и необходимость в квалифицированных педагогических кадрах.

Ключевые слова: допрофессиональная подготовка; структура допрофессиональной подготовки; профессия; диагностика; методики.

